

**TARIXIY BITIKLARNI TARJIMA QILISHDA UCHRAYDIGAN
MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI**

Kurbanova Zulaykho Kuranbayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti o'qituvchisi

**Kalit so'zlar: tarjima, tarixiy bitiklar, madaniyat, ekvivalentlik,
adaptatsiya.**

Kirish

Tarjima faoliyati insoniyat sivilizatsiyasi tarixida madaniyatlararo muloqotning asosiy vositasi sifatida shakllangan. Tarjimonlik — nafaqat so'zlarni bir tildan boshqasiga o'tkazish, balki ikki madaniyat, tarixiy davr va dunyoqarash o'rtasida ko'prik o'rnatish jarayonidir. Shu nuqtai nazardan, tarixiy asarlarni tarjima qilish eng murakkab tarjima turlaridan biridir.

Tarixiy bitiklar — insoniyatning o'tmish hayoti, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga oid eng muhim manbalardir. Ular orqali biz qadimiy xalqlarning tili, dini, urf-odatlar, tafakkur darajasi va ijtimoiy tuzilmasi haqida ma'lumot olamiz. Shuning uchun ularni boshqa tillarga tarjima qilishda har bir so'zning ma'nosi bilan bir qatorda, o'sha davrning madaniy va tarixiy ruhini ham to'g'ri ifodalash zarur.

Tarixiy asarlarning tarjimasi jarayonida bir qator muammolar paydo bo'ladi. Eng asosiylari — arxaik til, tarixiy terminlar, diniy yoki ramziy ma'nolarga ega iboralar, shuningdek, shikastlangan yoki to'liq bo'lmagan manbalar bilan ishlashdir. Bu muammolarni hal qilish uchun tarjimon nafaqat til bilimiga, balki tarix, madaniyat, falsafa va antropologiya sohalarida ham chuqur bilimga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda tarjimashunoslikda tarixiy matnlar bilan ishlashda yangi yondashuvlar — kontekstual tarjima, madaniy adaptatsiya, pragmatik ekvivalent va izohli tarjima kabi metodlar keng qo'llanilmoqda. Mazkur yondashuvlar asar mazmunini to'g'ri yetkazish bilan birga, madaniy qatlamni ham saqlab qolishga yordam beradi.

Asosiy qism

1. Tarixiy matnlarning tarjimasida lingvistik muammolar

Tarixiy bitiklarda uchraydigan eng katta qiyinchiliklardan biri — tildagi arxaik elementlardir. Qadimgi soʻzlar, morfologik shakllar, soʻz tartibi va grammatik tuzilma zamonaviy tildan keskin farq qiladi. Shu sababli, bunday matnlarni tarjima qilayotgan shaxs tarixiy tilshunoslik va filologiyani yaxshi bilishi lozim.

Masalan, qadimgi turkiy bitiklarda yoki arab yozma manbalarida uchraydigan koʻplab soʻzlar bugungi kunda ishlatilmaydi. Ularni zamonaviy ekvivalentga oʻgirishda soʻzma-soʻz tarjima maʼnoni buzishi mumkin. Shu sababli, kontekstual tahlil va semantik moslikka asoslangan yondashuv zarur.

Frazeologik birliklar ham katta muammo tugʻdiradi. Tarixiy davrlarda ishlatilgan iboralar koʻpincha diniy, falsafiy yoki urf-odatlariga asoslangan boʻlib, ularning bevosita tarjimasini nooʻrin boʻlishi mumkin. Tarjimon bu holatda “madaniy ekvivalent” yoki “adaptatsiya” metodidan foydalanadi. Masalan, arab adabiyotidagi “nur va zulmat” iborasi, oddiy “yorugʻlik va qorongʻilik” degan soʻzlar bilan emas, balki “ezgulik va yovuzlik” maʼnosida talqin qilinadi.

2. Tarixiy kontekstning rolini tushunish

Tarixiy asarlarni toʻgʻri tarjima qilish uchun oʻsha davrning madaniy, siyosiy va ijtimoiy sharoitini bilish zarur. Chunki har bir tarixiy matn maʼlum tarixiy kontekstda yozilgan. Agar tarjimon ushbu kontekstni toʻgʻri anglamasa, asar mazmuni buzilishi yoki notoʻgʻri talqin qilinishi mumkin.

Misol tariqasida, qadimgi yunon yoki rim asarlarida uchraydigan “polis”, “tribun”, “forum” kabi tushunchalar zamonaviy tilda aniq ekvivalentga ega emas. Shu sababli tarjimon ularni oʻz holicha izoh bilan keltiradi. Bu esa ilmiy aniqlikni taʼminlaydi.

3. Tarjima metodlarining tarixiy rivoji

Tarjima tarixida turli davrlarda turli yondashuvlar ustuvor boʻlgan. Oʻrta asrlarda soʻzma-soʻz tarjima usuli keng qoʻllanilgan, chunki asosiy maqsad matnning diniy yoki siyosiy mazmunini oʻzgartirmasdan saqlash edi. Keyinchalik, Renessans davrida tarjima erkinroq tus oldi — matnning maʼnosini emas, ruhini yetkazishga eʼtibor qaratildi.

Zamonaviy tarjimashunoslikda esa “kontekstual”, “madaniy adaptatsiya”, “kreativ” va “ekspresiv” tarjima usullari qoʻllaniladi. Bu metodlar matnning maʼno qatlamlarini chuqur tahlil qilishga, tarjimani madaniy jihatdan boyitishga imkon beradi.

4. Madaniy ekvivalent va adaptatsiya masalalari

Tarixiy asarlar tarjimasida madaniy tafovutlar katta ahamiyatga ega. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, diniy qadriyatlari, hayot tarzi turlicha boʻlganligi sababli, bir

madaniyatda oddiy tuyulgan ibora boshqasida butunlay boshqacha ma'no kasb etishi mumkin.

Masalan, arab tilidagi “sahro” (cho‘l) so‘zi ko‘pincha hayotning sinovlarini ifodalasa, yevropa adabiyotida “o‘rmon” iborasi sirli yoki xavfli joy sifatida ishlatiladi. Shu sababli, tarjimon har doim madaniy tafovutlarni hisobga olib, ekvivalent ifodani tanlaydi yoki izoh bilan to‘ldiradi.

5. Tarixiy manbalarni tarjima qilishda ilmiy yondashuv zarurati

Tarjimon tarixiy bitiklarni tarjima qilayotganda faqat lingvistik tahlil bilan cheklanmasligi kerak. U tarix, arxeologiya, madaniyatshunoslik va falsafa fanlaridan ham foydalanadi. Tarjima jarayonida turli manbalar bilan solishtirish, kontekstual tahlil, matnning asl nusxasini o‘rganish — bularning barchasi aniq va to‘liq tarjimaga xizmat qiladi.

Ko‘plab tarixiy manbalar shikastlangan yoki to‘liq saqlanmagan bo‘lganligi uchun tarjimon ayrim hollarda ilmiy taxminlardan foydalanadi. Bunday holatda ehtiyotkorlik bilan yondashish, har bir o‘zgartirishni izoh bilan keltirish muhimdir.

Xulosa: Tarixiy bitiklarni tarjima qilish — bu faqat til o‘zgartirish emas, balki o‘tmish madaniyatini, tarixiy voqealar va qadriyatlarni zamonaviy o‘quvchiga yetkazish jarayonidir. Tarjimon bu jarayonda tilshunos, tarixchi va madaniyatshunos sifatida faoliyat yuritadi.

Tarjima jarayonida uchraydigan asosiy muammolar — arxaik so‘zlar, kontekstning noaniqligi, madaniy tafovutlar, ramziy ifodalar va shikastlangan manbalar bilan bog‘liqdir. Ularni bartaraf etish uchun ilmiy tahlil, madaniy ekvivalentlar, izohli tarjima, solishtirma usul va adaptatsiya metodlaridan foydalanish zarur.

Natijada, tarixiy asarlarning tarjimasi nafaqat lingvistik jarayon, balki madaniy merosni saqlash va uni global madaniyatga integratsiya qilishning muhim vositasidir. Shu bois, har bir tarjimon tarixiy asarlarni o‘rganishda ilmiy yondashuv, kontekstual tahlil va madaniy sezgirlikni birlashtirgan holda ishlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komissarov, V.N. Sovremennoye perevodovedeniye: Uchebnoe posobie. – Moskva: ETS, 2002.
2. Newmark, P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
3. Nida, E.A., Taber, C.R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: E.J. Brill, 1982.
4. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2011.
5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tilshunoslik instituti. Tarjima nazariyasi va amaliyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 2018.
6. Qo‘shayeva, M. Tarixiy matnlarning tarjimasi: lingvokulturologik yondashuv. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
7. Alimov, N. Tarjimashunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019.